

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 5—6

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Говор и језик	13
2. <i>М. Стевановић</i> : Још нешто о облику футура	14
3. <i>М. Пешикан</i> : О неким специфичностима у употреби приповедачког императива	15
4. <i>Св. Георгијевић</i> : О војвођанској ономастици	16
5. <i>М. С. Лалевић</i> : Спољашњи знаци међусобне везе и унутрашњи смисао реченица	17
6. Језичке поуке	19

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Реч

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

ЈЕЗИК У ШКОЛИ

СПОЉАШЊИ ЗНАЦИ МЕЋУСОБНЕ ВЕЗЕ И УНУТРАШЊИ СМИСАО РЕЧЕНИЦА

У анализи односа простих реченица у сложеној посебно место заузимају свезице. Непрекидно истичемо да свезице нису носиоци значења врсте реченица него само спољашње ознаке унутрашњег односа простих реченица у сложеној. Зато није правилно полазити од свезица у анализи реченичких веза и по њима одређивати које је врсте која реченица. То је једна од најистакнутијих формалистичких црта у анализи значења, везе и односа простих реченица у сложеној. У настави се може чути, рецимо, да кад у овој сложеној реченици заменимо ову свезицу оном, добићемо друго значење. Напр., чим у реченици *Доћи ћу ако научим задашак* заменимо свезицу *ако свезицом кад*, каже се, добићемо подређену временску реченицу место погодбене (*кад научим задашак: ако научим задашак*). Међутим, ствар стоји сасвим супротно: не замењујемо једну свезицу другом, него у сваком посебном случају и односу узимамо одређену свезицу као спољашњу ознаку већ насталог унутрашњег односа, а што је тај однос у једној прилици такав да треба означити услов под којим се реализује радња главне реченице, те узимамо као спољашње обележје тога односа свезицу *ако*, а у другом случају узимамо другу свезицу, рецимо: *кад* да бисмо означили да је однос подређене реченице такав да њиме одређујемо време реализовања радње главне реченице, — то је све унутрашњег карактера и значаја, то проистиче из ситуације настајања суђења, израза реченице, а не из простог замењивања једне свезице другом, не из функције самих свезица. Природно је што се ученици грчевито држе свезица, — то су од нас

научили. А лако их је разуверити, односно: лако их је уверити да су свезице само етикете, обележја, ознаке онога што је у односу елемената који се везују свезицама. И наставник се често поколеба, па форму ставља на прво место, пренебрегава садржај и унутрашњи однос, а задржава сву пажњу на тим формалним ознакама.

Оптерећени значајем свезица, и наставник и ученик често западају у тешкоће и не сналазе се како ваља. Они тада не прилазе реченици као целини, јединству које је у одређеној ситуацији баш тако и само тако склопљено, а да би свака друга веза ипак увек значила извештај прелив, промену ма и најтананију не само појединачно у простим реченицама, него, особито, и у њихову међусобном односу. Стога ћемо се овом приликом осврнути на свезице и њихов значај и карактер, а у вези с тим ћемо се задржати и на конкретним случајевима колебања, додира и укрштања простих реченица у сложеној.

1. *Свезице и њихов значај.* — Значај је свезица особите врсте. Има језика који и немају свезица, а то значи да је развитак тога језика на таквом ступњу да се не осећа потреба за свезицама.

У нашем језику за свезице и њихову службу је врло карактеристично што се могу и испуштати из одређених веза сложених реченица, па се опет смисао те везе неће померити толико да бисмо могли рећи да је потпуно измењен. С друге стране, свакако морамо признати да је ипак у таквим случајевима извршено ма и врло танано померање смисла или односа, о коме, обично, при површном гледању, не водимо рачуна. Што се различне и међусобно приређене и подређене реченице везују за своје главне час свезицама, час опет без свезица, јасно је да је значај свезица у тим случајевима сведен на мању или најмању меру, чак дотле да се свезица може и изоставити. Разуме се, овде често утиче и стилски моменат, тежња да се асиндетски (без свезица) изрази сложено суђење, односно да се синдетски (помоћу свезица) нешто јасније каже и више постигне преко корелација, стилских усклађивања ефектних уоквиривања реченица, довођења њихова у извесну симетричност.

Стога се могу у обради узимати и примери приређених реченица не само везаних свезицама него и без свезица. Ово, разуме се, уколико не би било методских тешкоћа. Тиме ће се указати на оно што је основно у овом питању: да су свезице само спољашње ознаке унутрашњих односа. На овај се начин ослобађамо тих спољашњих ознака, те смо и ми и ученици принуђени не да се ослањамо на спољашње елементе него да пониремо у садржај, у однос и у унутрашњу везу тих елемената и да тражимо смисао и законе унутрашњих односа. То је врло важно. Ослободивши се свезица и њихове службе, остају просте везе, непосредно наслањање простих веза, суђења, реченица, те се мора водити рачуна само о ономе што свака од њих самостално садржи, значи, и што у односу према другој исто тако целовитој вези, суђењу, реченици — изриче, казује.

То ћемо најбоље показати на примерима. — *Он говори, ја слушам*. Без обзира на свезице које би могле бити употребљене да вежу та два проста суђења, лако запажамо из потпуности једног и другог суђења да је ту просто везивање, да су то приређена суђења везана и без свезица, асиндетски. Па ипак се мора признати да и ту по смислу постоји ма и у малој вези однос делимичне зависности. То проистиче из природе сложеног суђења. Али је у тој вези граматичка самосталност и једног и другог суђења изразита и ове две реченице се не одређују узајамно, па их зато зовео приређеним суђењима израженим напоредним реченицама.

Међутим, кад узмемо реченицу: *Он ме пиша, ја ћушим* видимо да ни ту такође нема свезица, да су реченице прикључене једна другој, а из унутрашњег односа тих простих суђења запажамо да се у другој реченици изриче нешто супротно ономе што је казано у предњој реченици. Друга је реченица супротна предњој. Прва и не казује унапред никакву супротност наредној, него њена супротност другој проистиче из супротности друге реченице према њој. Супротност и прве другој је, дакле, условљена супротношћу друге првој. Супротност је, према томе, унутрашњег карактера, и без икакве спољашње ознаке.

У обради приређених супротних реченица треба избегавати карактеристичне спољашње ознаке из разлога што и себе и децу треба привићи да посматрамо садржаје и њихове унутрашње везе, а не свезице као спољашње знаке. Не треба, истичемо, узимати ни такве примере који садрже према афирмацији предње реченице негацију у наредној реченици. Није добро ангажовати свест и пажњу ученичку тим спољашњим ознакама, ма колико оне биле карактеристичне, како одиста и јесу врло често, него их ослободити тога спољашњег оптерећења. Не треба, на пример, узимати у почетку примере типа: *Ја га зовем, он се не одазива, јер је већ супротност друге реченице назначена негацијом не, а не само садржајем суђења које постоји у вези самих простих елемената субјекта и предиката. Стога је боље узети пример: Ја га зовем, он ћући, где одиста имамо једнакост значења не одазиваћи се и ћуштаћи. Упоредимо и саме глаголе: зваћи — не одазиваћи се, зваћи — ћуштаћи.*

Ове напомене важе, разуме се, за почетни део наставе синтаксе сложене реченице, али то не значи да се не треба служити и примерима у којима имамо и негације и различне свезице. Ми ћемо, кад установимо да је важан примаран однос садржаја суђења а не спољашње ознаке, узимати случајеве у којима имамо све различне спољашње ознаке, свезице, негације и сл.

Само ради илустрације узећемо и који пример везе подређених реченица за главне без свезица, простим наслањањем, прикључивањем подређене реченице главној. Кад кажемо: *Дошао је, учиће школу: Дошао је, учио би школу, у првој вези имамо две могућности. Ако подређена у првој вези „учиће школу“ значи узрок доласка, ту имамо узрочну подређену реченцу, као: Дошао је јер ће учићи школу; учење је проузроковало његов долазак, учење је узрок доласка. Друга је могућност: Дошао је да учи школу, што значи да је дошао с намером учења, долазак има намеру, реализација доласка је с циљем који је у реализацији учења. Друга је веза: прво главна, за њом намерна, веза асиндетска.*

Или узмимо пример: *Имао је стадо, нико му није знао броја.* Из прве реченице запажамо да је он имао велико стадо,

што се допуњује другом реченицом којом се казује немогућност бројања, које је опет последица великог броја стада. И ту су два суђења просто прикључена једно другом без свезица. Али ми можемо употребити као помоћно средство и свезицу и извршити друга проширивања: Имао је стадо да му нико није знао броја — Имао је *шoliko* стадо да му нико није знао броја — Имао је *шoliko велико* стадо да му нико није знао броја. Овде су истакнути поједини детаљи који су постепено додавани као спољашње ознаке које се претпотстављају и у првом, неразвијеном примеру сложене реченице асиндетски везане за главну реченицу.

Или можемо узети један Љубишин пример: *Биће ми лакше на омрсак, научићу га зељу и сланини*. И ту имамо везу простих реченица у сложеној без свезице. Унутрашњи је однос реченица такав да се другом реченицом допуњава, објашњава предња реченица. И то се другом казује узрок радње предње, — дакле главне реченице. Томе што ће му бити лакше узрок је што ће га научити зељу и сланини. (Ситуација је: Лука каже Грују за патријарха Бркића: биће ми лако напролеће, кад буде прошао пост, кад се буде мрсило, а то ће бити кад настане пролеће, доспе зеље, а остане старе сланине, моћи ћу лакше хранити патријарха...).

За карактеристику функције свезица узимамо и особите случајеве кад иста свезица долази да везује различне врсте реченица. Ми смо асиндетске везе већ додирнули. Сад узимамо свезице *и* и *да*, једну приређену и једну подређену. Знамо да је свезица *и* за паралелност, напоредност, за најкарактеристичнију везу најнезависнијих приређених реченица. Тако имамо: *Ми говоримо и ви слушајте*, али и: *Ми говоримо и ви не слушајте*. У првој вези су саставне, у другој супротне реченице. Супротност је обележена и негацијом *не*. А можемо и то избећи: *Беше лепо јутро и паде киша*, где је супротност лепом јутру у падању кише. То се може и даље појачавати другим речима.

Прелазимо на свезицу *да*. Њена је служба различна. Она може стојати пред простом реченицом: *Да ћушиш!*, *Да се ниси макао!* и сл. Каква је служба те свезице? — Такве су реченице остатак негдашње сложене реченице која се прет-

потставља: *Желим, волим, молим, наређујем* и сл. да *ћушиш*, — да се ниси *макао* и сл. (тј. да се не макнеш и сл.). Испуштена је главна реченица, па се жеља, заповест, наређење и сл. истиче наглашавањем, интонацијом. Ту имамо компензацију — за испуштену, елидирану главну реченицу имамо појачан тон подређене реченице. То се запажа и у томе што у склопу *Желим да ћушиш* имамо интонацију равну, нема никаква истицања, па се и у писању реченица завршава, тако да бележимо тачку. Међутим, у реченици која је настала елиминисањем главне и појачавањем тона подређене реченице, то се у писању обележава узвичником: *Да ћушиш!*

Таквог су карактера, да узгред споменемо, и типови реченица: *Како сам уморан!, Што бих сјавао!, Где бих ја шо рекао!, Куд бих ја с оним сиварима!* и сл. И ту свуда имамо елидирану главну реченицу која се лако може реконструисати.

Посебно треба узети службу свезице да кад долази с презентом наместо инфинитива: *Он не уме да ради: Он не уме радиши*. Иако се каткад може установити извесна разлика, ми овде узимамо напоредо та два облика реченица.

Друге врсте подређених реченица које се везују за главне свезицом да само ћемо навести да би се запазило да свезица не уносу диферецијални моменат у однос подређене реченице према главној. И овде ће бити од одлучујућег значаја унутрашњи однос, унутрашњи смисао, садржај реченица и однос њихов. Имамо:

Дошао је да ме пиша — подређена намерна, казује циљ или намеру доласка.

Рекао је да ће доћи — подређена изрична казује шта се изриче глаголом главне реченице; служи овде као објекат тога глагола главне реченице који је прелазан.

Рекао би да зна — постоје две могућности; ако је смисао: *Рекао је: „Знам“*, онда је подређена изрична; ако пак значи та веза: *Рекао би кад би знао, ако би знао*, онда је подређена реченица условна, погодбена, казује услов под којим би се могла извршити радња главне реченице.

Толико је њевао да га боли грло — подређена је последична, њом се казује последица радње главне реченице; последица певања је бол грла.

Он ће доћи да га и не зовеш — подређена допусна, њом се казује допуштање могућности да он дође (његова доласка) и поред непозивања, као кад бисмо рекли: Он ће доћи мада га не зовеш, иако га не зовеш, макар га ти не звао.

Како из овога видимо, свезица *да* може бити у различним везама. Нигде се на њу само нисмо могли ослонити: увек смо морали водити рачуна у првом реду о смислу, о унутрашњем односу, унутрашњој вези простих реченица. Тако треба поступати и у другим сличним и различним случајевима.

2. *Сасђавна и последична реченица.* — Још Т. Маретић је указивао на то да се ове две врсте реченица приближавају смислом. Што је занимљиво, — овде имамо приређене реченице, саставне, од којих друга према првој у неку руку стоји тако везана да се може схватити као последица те предње реченице. Ми ћемо и тај однос анализовати на примерима. Али пре тога треба упозорити на то да уопште можемо говорити о општем односу узрока и последице међу реченицама. Такав однос постоји и међу приређеним реченицама, само се он теже може запазити, али га опет има. То се лако запажа и у односу саставних реченица. И то показује да су у извесном смислу каузално везане и приређене реченице. Ако узмемо пример: *Он ради ше се храни*, лако нам је запазити да су то приређене, али нећемо рећи независне реченице, јер у сваком таквом односу постоји у извесној мери и у извесном степу зависност. А међу тим двама простим реченицама имамо јасно означен однос узрока и последице: у раду је узрок, у храни, исхрани је последица рада. Већ из тога се запажа у извесној мери већа зависност међу тим двама реченицама него што имамо у примеру: *Ја љевам, ти играш, он свира...* Ту је јаче наглашена паралелност, док се не запажа онај општи однос узрока и последице. У примеру *Он ради ше се храни*, међутим, запажамо да је друга зависнија од прве, да јој је у неком смислу додана. И поред све паралелности смисла, запажамо извесну подређеност њену. Али из онога што исхрана, храна, могућност исхране проистиче из рада запажамо ту тесну везу. Па ипак те две реченице узимамо као саставне. У њима није јаче истакнута

последична црта, последични моменат, него више паралелност с преливом последичности.

Узмимо ли пример: *Он је шрчао и уморио се*, а према њему: *Он је шрчао ше се уморио*, имали бисмо наоко две сличне везе, а само различне свезице. Али и те обе свезице могу везивати саставне реченице. Међутим, ми се не задржавамо само на свезицама, на спољашњим ознакама, него без обзира на њих упоређујемо те две везе. Ако у првој вези узмимо и поред извесне последичности, која се јавља у другој реченици, да су то приређене саставне, јасан ће нам бити смисао: иако те две радње имају извешан прелив у значењу који делимично води или упућује на последичност, ипак су то приређене реченице стога што су оба суђења завршена, потпуна, заокругљена. — У другој реченици имамо сличну ствар: и то су две приређене реченице, и то — саставне. Не наглашавајући ни један ни други члан, ми лако запажамо паралелност међу њима. Али ако реченицу: *Он је шрчао ше се уморио* схватимо као *он је много шрчао, он је толико много шрчао да се уморио*, где би био наглашен особит моменат — велико, нагло, непрекидно трчање, толико трчање да га већ осећамо као проузроковача онога што се износи у другој реченици као њеној последици, имали бисмо последичну реченицу везану за главну. И увек у таквим случајевима треба анаголијама, пробањем проверавати колико је склад очуван, колико је који члан и како наглашен. И поред тога што има последичног у њихову односу, треба водити анализу тако да се запази да ли се наглашава количина трчања, начин трчања по брзини, снази и сл. и да ли се у наредној, другој реченици изриче суђење као последица према узорку. Ако се не запажа смисао тога наглашавања, нема истицања, нити се оно претпоставља, природно је да је моменат паралелног односа преовладао. Ако се пак осећа, ма и потсвесно, да се појачава, наглашава та количина, та особеност, својство и сл. онога што се изриче радњом главне реченице, онда ћемо претпоставити да ту имамо последичну реченицу. Практично, то би изгледало овако:

Он је шрчао ше се уморио — *Он је шрчао и уморио се*
— *Он је шрчао тако много да се уморио.*

У првом примеру имамо свезицу *ше*, за коју знамо да може стојати и међу саставним и везивати приређене реченице, а може везивати подређену реченицу за своју главну. Ако се појачавање, наглашавање садржаја те сумњиве реченице јасно изражава, ако се количина онога што је у главној реченици јасно истакне, одређено истакне, а као последица тог дејства и баш у толикој мери, имаћемо подређену последичну реченицу. Ако томе додамо и спољашњу ознаку, свезицу, па кажемо ако за везивање друге реченице за прву употребимо свезицу која и не може везивати приређене реченице, онда ћемо се лако одлучити за подређену последичну реченицу. Видимо да је свезица *ше* индиферентна, може везивати и саставне и последичну за главну. Ако је тенденција у смислу те везе таква да се место свезице *ше* може употребити свезица која је изразитије наглашена као приређена, напр. овде *и*, биће нам јасно да ту имамо подређену реченицу. Међутим, ако је тенденција друге реченице таква да запажамо да је смисао подређености наглашен оним особитим последичним цртама, а још можемо место свезице *ше* употребити и коју другу карактеристичну свезицу, као напр. — *да*, имаћемо подређену последичну реченицу. Тако смо и узели најпре реченицу са свезицом *ше* (а та свезица може везивати и саставне реченице, али и подређену последичну за одређену главну реченицу. У другом смо примеру имали оријентацију према саставним реченицама, док на трећем месту имамо изражену тенденцију развоја значења реченице у подређену последичну реченицу). У овом послу треба више праксе, еластичности. Додамо ли и то да у главној реченици квантитет и квалитет онога што се у њој изриче можемо нагласити речима *шако*, *шoliko*, *шакaв* и сл., а према томе да се подређена реченица везује већ не неодређеном свезицом *ше* (која може бити и подређена и приређена), можемо рећи да је у питању подређена последична реченица.

3. *Сујрошне и дојусне реченице*. — Постоји могућност мешања и ових двеју врста реченица. То долази опет од њихове природе и њихова карактера. Разуме се, ако се уочи карактер и једне и друге врсте, особито њихова функција, лако их је одвојити. Супротне су реченице приређене, до-

пусна је реченица одредбена, дакле подређена другој коју одређује, којој служи као додатак. Али се и међу супротним напоредним запажа у извесној мери да друга, накнадна реченица долази као супротна првој. И ова ће се веза, односно овај однос најлакше схватити на примерима.

Ја сам га звао, он није дошао. —

Иако сам га звао, он није дошао.

На првом је месту сложена приређена реченица, чланови су супротни. У другом примеру имамо зависно сложена реченицу; прва је подређена, друга главна; прва је допусна реченица — њоме се изриче допуштање могућности да се изврши радња главне реченице. То је основно.

Међутим, ако потанко упоређујемо те две везе, запазићемо сличност:

Ја сам га звао, он није дошао

(позив — недолазак)

Иако сам га звао, он није дошао

(позив — недолазак)

Како видимо, у обема су везама казани исти основни садржаји: *позив — недолазак*, позив је извршен, недолазак је остварен, а та су два садржаја супротна. И то је у обема везама — и у приређеним (супротним) и у подређеној према главној. Супротност је, дакле, јасна, и то у оба случаја. Само је, рећи ћемо, супротност у допусној реченици према њеној главној изречена на особит начин: овде је супротност наглашена, али тако да се истиче и допуштење, управо допуштање је већ један вид супротности, док међу приређеним супротним реченицама имамо просто супротност садржаја, али реченице не одређују једна другу. Стога треба нагласити баш тај одредбени карактер допусне реченице који је чини подређеном, одредбеном реченицом, а не напоредном супротном. А лако се запажа да, и поред те супротности, овде имамо основну, управну реченицу, а на њу се наслања указујући на један моменат, на допуштање да се изврши оно што се истиче у тој основној реченици. Приређене су, дакле, напоредне, али супротне; допусна пак реченица је одредбена, дакле — подређена.

4. *Намерна и исказна реченица.* — Ако пођемо од основне карактеристике намерне и исказне реченице, рећи ћемо да се оне довољно разликују. Али и међу њима може бити додирних момената који каткат доводе у забуну. Каже се, рецимо, да према исказној реченици имамо у њеној главној реченици глагол из групе *говора, мишљења, осећања*, па се каткад може погрешити ако се само тог спољашњег елемента држимо. Исто тако чини могућност пометње и свезица *да*, која може везивати и једну и другу реченицу за своју главну. Већ имамо два спољашња елемента. Али се и овде у првом реду обазиремо на садржај, на унутрашњи однос суђења, на смисао односа њихова, а не на њихову форму, облик. И то ћемо показати на примерима.

Кад кажемо: *Мислио је да изучи занаш*, можемо имати два значења, па ће бити и две врсте подређених реченица. Ако узмемо да глагол *мислиши* значи *довијаши се, разбијаши главу* и сл., јасно ће бити да се подређеном реченицом „да изучи занаш“ казује циљ или намера тога мишљења, размисљања, довијања и сл. То би, дакле, била намерна реченица.

Ако пак та веза значи: *Мисило је: „Изучићу занаш“*, онда имамо друкчији однос: директним се говором казује објекат на који је он мислио, изриче се шта је он мислио, па је то исказна реченица, која се може преформирати и у облик: *Мислио је да изучи занаш...* Али у оба случаја имамо исти глагол главне реченице, а тако исто и свезицу *да*, која везује подређену реченицу за главну. Али глагол *мислиши* може значити баш оно што узимамо као карактеристичну црту за исказну реченицу. Према томе, природно је што се можемо поколебати и по глаголу и по свезици, ако само према њима судимо, па рећи да је подређена реченица исказна. Међутим, овде се мора водити рачуна о томе какво је значење и тога глагола *мислиши*, али и значење и однос подређене реченице према глаголу мишљења, односно према главној реченици.

Можемо узети још један пример с карактеристичним глаголом *рећи* и истом свезицом *да*: *Он је рекао да би изучио занаш*. И ту имамо исте две могућности схватања. У првом случају може бити смисао: *Он је ово рекао да би изучио занаш*, те бисмо имали у подређеној реченици казану намеру,

циљ, дакле намерну реченицу. Ако пак реченица значи: *Он је рекао: „Изучио бих занаш“*, јасно је да имамо исказну реченицу, коју можемо рећи и обликом са свезицом да: *Он је рекао да би изучио занаш*.

Значи да се не смео обазирати само на глагол говора, мишљења, осећања, али ни на свезице, него на смисао, на однос, а те спољашње ознаке одиста само потврђују претпоставку која је настала из анализе смисла реченица. Видимо да у главној према исказној треба да буде глагол говора, мишљења, осећања или речи (именице или изрази) које то значе, али у главној према намерној може бити и исти глагол и иста свезица, па да смисао буде друкчији.

5. *Поредба и корелација*. — Познато је, и ја сам то у својим уџбеницима и приручницима подавно истакао, да не можемо поставити довољно одређену границу међу поредбеним и начинским реченицама. У неким случајевима преовлађује поредбени моменат, па можемо рећи да је то начинска реченица. Тако имамо: *Он ће радиши као што си му рекао*, — преовлађује начински момемат, мада има и поредбеног, па ћемо рећи бар да је то начинско-поредбена реченица. Међутим, ако кажемо: *Он је био вредан као што је могао биши само најбољи од нас*, запажамо да је поредбени моменат јасније назначен, па иако има и нешто начинског, ми кажемо да је то поредбено-начинска реченица. Ако пак за прву, начинско-поредбену реченицу кажемо да је начинска, нисмо погрешили, јер смо се оријентисали према ономе што је доминантно. И у другом случају, за поредбено-начинску реченицу можемо рећи и само да је поредбена. Али запажамо да је начинска она која више одређује *процес радње, одређује начин вршења радње предикаша главне реченице*, док поредбеном више поређујемо познато с непознатим, тј. упоређујући познато из подређене реченице с непознатим или недовољно одређеним у главној реченици, којој се и придаје подређена да је допуни, објасни, ближе одреди. Индуктивни се метод овде лепо запажа: од познатог непознатом. Према томе се треба оријентисати у сличним случајевима.

Али постоји могућност колебања и у питању одређивања које је главна, које подређена поредбена у случајевима

кад се обе реченице узимају више из стилских разлога тако да стоје у корелативном односу. Та корелативност је једна врста симетричности, а то је чисто стилска или стилистичка црта. Под корелацијом разумемо такав однос где се осећа узајамна зависност облика, стилског намештања и удешавања тако да се веза установљава на тај начин што се пред једном реченицом употреби реч која захтева да се одговарајућа реч употреби и пред другом реченицом. Тај саоднос и тај паралелизам чини да се обе реченице осећају некако тесно везане баш тим корелативним речима да се може помести шта је у сложеној реченици главно, шта споредно, подређено, одредбено. И то ћемо показати на примеру.

Ако кажемо: *Како посејеш, онако ћеш жетити*, ту имамо корелацију која је постављена не само напоредношћу двеју реченица него особито речима *како* — *онако*. Такве су везе и: *какав* — *шакав*, *колико* — *шoliko*, *иако* — *ојеш*, *кад* — *шад*, *чим* — *а оно*, *кад* — *а што* и сл. — Посматрамо ли наведену реченицу, одиста се у први мах у анализи каткад нађемо у недоумици. Ја ћу признати да без анализе, без реконструкције, без транспозиције није најпростије одредити која је главна, која споредна. Сличност почетака, корелативних речи, особито у поредбеним типовима реченица, чини да настане мала недоумица.

Ту реченицу можемо рећи и у облику: *Ти ћеш жетити онако како посејеш*. — Само је измењен ред речи, али је мисао остао исти, А овоме треба додати још и то да овде сад већ немамо пословице него је то просто једна реченица. Она је раскинула с оном симетричношћу, с оним стилизованим обликом који је од те реченице чинио баш и пословицу. Али смо добили реченицу у којој нам је јаснији однос.

Питамо се: шта треба овде одредити? Треба одредити садржај главне реченице. Шта је ту основно? — Основно, главно је казано у првој реченици: *Ти ћеш жетити*. То је одиста завршена мисао ако је тако узмемо. Али како жетва може бити добра или рђава, природно је што тој основној мисли додајемо другу, подређену, одредбену мисао, суђење које је казано новом реченицом. Али ми имамо оне корелативне речи *онако како*. Ако кажемо: *Ти ћеш жетити онако*,

— овде *онако* може значити добро или рђаво, већ према ситуацији из које говоримо. Сад ће тек бити јасно да се новом реченицом у поређењу одређује шта значи то *онако* из прве, главне и основне реченице. Ту се већ садржај речи *онако* одређује непосредним наслањањем речи *како* наредне реченице, а на ту се реч *како* наслања читава наредна реченица. Сад имамо поређењем казано како ће односно лице жети, према чему ће бити жетва. А жетва ће бити према сетви, жеће се како се сејало. Запажамо да у примеру *Жеће се како се сејало* више наглашавамо начин жетве него што је чисто поређење. У корелацији пак која је везана речима *онако* — *како* наглашен је баш поредбени моменат.

(Ми смо овде остали при домаћем називу *начински*, мада се може таква врста одредбених реченица, тзв. *начинско-поредбених*, звати и само *поредбеном* реченицом, особито стога што назив *начински* има шири, много развијенији садржај и смисао).

Како из овога видимо, неопходно је потребно уносити се у суштину садржаја појединих чланова, особито простих реченица, да бисмо схватили ону сложеност суђења која се изриче сложеном реченицом. Без поузданог уочавања прелива значења и особито тананих додира нећемо моћи одлучити ни да ли је само колебање у односу простих реченица у сложеној или је чак и укрштање, те нећемо успешно моћи ни ученицима протумачити да је и то знак еластичности мисли која се прелива у еластичне форме реченичког израза.

М. С. Лалевић